

Avrupa İslam Üniversitesi

İSLAM ARAŞTIRMALARI

Journal of Islamic Research

Yıl 2 Sayı 3 Mayıs 2009

Tasavvufa Kaynaklık Etmesi Bakımından Bazı Kudsi Hadisler ve Değeri

Doç. Dr. Ahmet YILDIRIM

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet: Tasavvuf literatürü incelendiğinde, nebevî hadislerin yanında kudsî hadis olarak kabul edilen pek çok rivayetin bulunduğu müşahede edilmektedir. Kudsî hadislerin konu dağılımının daha çok fezâil ağırlıklı olması bu tür rivayetlerin tasavvuf ehli tarafından kullanılmalarna etken olduğu söylenebilir. Ancak hadis ilmi açısından bu tür rivayetlerin gerek sened gerek metin açısından değerinin ortaya konması önemlidir. İşte bu çalışma böyle bir çabanın sonuca ulaşması için atılan bir adımdır.

Anahtar kelimeler: Kudsî hadis, tasavvuf, tasavvuf literatürü, fezail, rivayet.

Abstract: One can observe that alongside the prophetic hadiths (nabawi hadiths), there are divine hadiths (qudsi hadiths). The contents of Divine hadiths are mostly about *fazail*. Therefore they are frequently referred by the sufis. However it is important to put their value from *sanad* and *matn* perspective in Hadith scholarship. This study is a step forward to conclude this effort.

Keywords: Qudsi hadiths, tasawwuf, tasawwuf literature, fazail, riwayah,

Giriş

Sünnet, Allah'ın insanlığa gönderdiği son elçi Hz. Muhammed'in (sav) söz, iş ve onay/takrir şeklinde bize kadar intikal eden emir ve tavsiyelerini, hadis ise bunlardan "söz" olanlarını ifade eder.

Hadis, islamî ilimler arasında, çok işlenen, çok eser verilen bir bilim dalıdır: Fıkıh Kelam,

Tefsir, Tasavvuf gibi ilim dallarının da kaynağı olması itibariyle bu ilimlerin metodolojisine göre hadisler değerlendirilmiş ve kullanılmıştır.

İhtiva ettiği hadisler bakımından tasavvuf literatürü incelendiğinde tasavvufa, nebevî hadislerin yanında kudsî hadis olarak kabul edilen¹ pek çok rivayetin kaynaklık ettiği görülecektir. Çünkü genel olarak içerdiği konular itibariyle kudsî hadislerin, tasavvufun öğretileriyle örtüştüğünü ve bazı kudsî hadislerin tasavvufî hayat tarzının kendisini meşrulaştırmada dayanak olarak gösterilen rivayetler arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Ancak hadis ilmi açısından problem temelde bu tür rivayetlerin gerek sened gerek metin açısından değeriyle ilgilidir. Bu sebeple bu tür rivayetlerin değeriyle ilgili çalışmalara ihtiyaç vardır ve bildiğimiz kadıyla bu konuda kapsamlı bir araştırma yapılmış değildir. Biz de başlangıç olması itibariyle bu konuyu ele almayı uygun gördük.

Bu makalede bazı kudsi hadislerin tasavvufa kaynaklık etmesi bakımından değeri incelenecektir.

Tasavvufa kaynaklık etmesi bakımından bazı kudsî hadisler² ve bu hadislerin tahrir ve değerlendirmesi:

1- Ebû Hureyre'den, Rasûlullah'ın (s.a) buyurduğuna göre, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Her kim benim velî kullanımdan birisine düşmanlık ederse, ben ona harp açarım. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum bana devamlı nafilâ ibadetleri ile yaklaşır; bunun sonucunda ben onu severim. Bir kere onu sevdim mi, ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse onu verir; bana sığınırsa muhakkak onu himaye ederim."

Tasavvuf literatüründe İsmail Fenni Ertuğrul bu hadisi vahdet-i vücûd itikadının dayandığı delilleri zikrederken vermiştir.³ Kelâbâzî fenâ konusunu işlerken,⁴ Kuşeyrî ise *Kurb Bu'd* ve *Velâyet* bahsinde zikretmiştir.⁵

Hadisi Buhârî, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel rivâyet etmişlerdir.⁶ Zehebî bu hadisi şöyle değerlendirir: "Bu hadis cidden garib bir hadistir. *el-Câmi'u's-sahîh*'in heybeti olmasaydı hadisi, Hâlid b. Hâlid'in münkerlerinden sayardım. Hadisin bu durumu lafzının garabetinden dolayıdır. Çünkü bunda Şerîk tek kalmıştır. Şerîk hafız da değildir. Bu metni bu isnadla Buhârî'den başka bir kimse ne rivâyet etmiş ne de nakletmiştir. Zannedersen hadisi Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde vardır. İsnaddaki Atâ'nın kim olduğu hususunda ihtilaf edilmiş, onun Atâ b. Ebî Rebâh olduğu söylene de doğrusunun Atâ b. Yesâr olduğudur."⁷ Zehebî'nin verdiği bu bilgiler ışığında rivâyete ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

2- Ummu'd-Derdâ'nın Ebû'd-Derdâ'dan işittiğine göre Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Ey İsa! Ben senden sonra bir ümmet göndereceğim. Onlara sevdikleri şeyler nasip olursa hamd ve şükür edecekler. İstemedikleri şeyler onlara isabet ederse, ilimleri ve hilmleri olmadıkları halde kendilerini hesaba çekecek ve sabredecekler." İsa (a.s): İlimleri ve hilmleri olmadıkları halde onlarda bu hal

nasıl olacak, diye sormuş. Allah Teâlâ ise şöyle buyurmuştur: "Onlara hilmim ve ilmimden vereceğim."

Tasavvuf literatüründe hadisi Eşref Ali "Mazhariyet (Allah'ın vâcib ve mümkün arasında ortak olan sıfatlarının halkta zuhur etmesi) meselesinin özel bir konusu" başlığı altında yorumlamaktadır.⁸

Hadisi Ahmed b. Hanbel, Hâkim ve Beyhakî rivayet etmişler; Hâkim hadisin Buhârî şartına göre sahih olduğunu ve Buhârî ve Muslim'in hadisi rivâyet etmediklerini belirtmiştir.⁹ Ancak metin yönüyle geçmiş peygamberlerden yapılan nakiller oldukça tartışmalıdır. Ancak sened itibarıyla bu rivayetin sahih olma ihtimali yüksektir.

3- Ebû Hureyre'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Sizden evvelki ümmetler içinde bir adam vardı. Tevhid hariç işe yarar hiç hayırlı bir ameli yoktu. Bir gün ailesine dedi ki: Öldüğüm zaman beni yakınınız. Kemiklerimi havanda döverek toz ediniz. Sonra rüzgârlı bir günde bu tozun yansını karaya, yansını denize atınız. Vasiyet yerine getirildi. Aziz ve celil olan Allah rüzgâra: 'Dağıttığın tozları topla.' buyurdu. Rüzgâr tozları topladı, huzur-i ilâhiye getirdi. Hak Teâlâ adama: Neden böyle hareket ettin? diye sordu. Adam da: Senden haya ettiğim için yâ Rab, diye cevap verdi. O zaman Allah, seni mağfiret ettim, dedi."

Tasavvuf literatüründe hadisi Kuşeyrî ve Hucvirî tevhid bahsine giriş yaparken, tevhidle ilgili her hangi bir delâlet yönünü belirtmeden zikretmişlerdir.¹⁰

Hadisi değişik lafızlarla merfu olarak Buhârî, Muslim Ebû Hureyre'den, Ahmed b. Hanbel de Ebû Hureyre ve Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet etmişlerdir.¹¹ Heysemî *Musned'de* Ebû Hureyre tariki ile gelen rivayette bulunan ricâlin sika olduğunu, İbn Mes'ûd rivayetinin de isnadının hasen olduğunu söylemektedir.¹²

4- Ebû Hureyre'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Dehre (zamana) sövmeyiniz. Çünkü dehr Allah'tır."

Tasavvuf literatüründe İbn Arabî bu hadisi, zaman ilminden bahsederken,¹³ Ferit Kam vahdet-i vücûda ilgili olarak, Sarı Abdullah, zaman hakkındaki görüşlerini verirken,¹⁴ vermiştir; Eşref Ali ise "Gerçekte tek varlık vardır" başlığıyla yer vermiştir.¹⁵

Hadisi Muslim ve Ahmed b. Hanbel rivayet etmişlerdir.¹⁶ Hadisin isnad kriterine göre sahih olduğu anlaşılmaktadır.

5- Rasûlullah (s.a), bir kudî hadiste Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "Kulumda benim zikrim ve taatımla meşgul olma hâli fazlalaştığı zaman; onun bütün gayret ve lezzetini zikrimde toplanım, bütün lezzet ve himmetini zikrimde toplayınca o bana âşık olur; ben de ona âşık olurum ve aramızdaki perdeyi kaldırım. İnsanlar yanıldıkları zaman onlar yanılmazlar. Onlar; sözleri nebîlerin sözleri gibi tesirli olan kimselerdir. Onlar Allah yolunda gerçek kahramanlardır. Yeryüzündekilere bir ceza ve azap vermek istediğim zaman, onları görürüm ve yeryüzündekilere azap etmekten vazgeçerim."

Tasavvuf literatüründe hadise Suhreverdî şeyhlik makamını anlatırken yer vermiştir.¹⁷

Ali Muttakî el-Hindî bu rivâyeti Hasan Basrî'nin mürseli olarak *Hilye*'de nakletmektedir.¹⁸ *Hilye*'de rivâyetin bulunabileceği muhtemel yerleri aradık bulamadık. Hasan Basrî'nin mürsellerinin tartışmalı olduğu bilinmektedir.¹⁹ Ayrıca tasavvufî bir motif olan "aşk"dan bahsedilmesi de rivâyetin sahih olamayacağına bir delildir.

6- Suhreverdî'nin ifadesine göre bir hadis-i kudsîde şöyle buyruluyor:

"Allah Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanınız."

Tasavvuf literatüründe rivâyeti Suhreverdî şeyhlik makamını anlatırken zikretmiştir.²⁰ Aslında her müslüman için geçerli olabilecek bu ifadenin tasavvufî yorumla şeyhlere hasredildiğini görüyoruz. Her zaman belirttiğimiz gibi burada genele şamil olan bir şeyhin özel bir konuya indirildiğini görmekteyiz. Bunun her zaman doğru olduğunu söylemek zordur. Neticede yorumdur. Yorum da bakış açısına göre değişebilmektedir.

Elbânî, bu rivâyetin aslının ne sünnet kitaplarında ne de Suyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr* adlı eserinde olduğunu belirtmektedir.²¹ Hadis olmadığı açıktır.

7- Suhreverdî'nin ifadesine göre bir hadis-i kudsîde şöyle buyrulmuştur: "Dikkat edin, ebrârın (dostlarının) bana kavuşma şevkleri çoğaldı. Benim onlara kavuşma arzumu ise daha şiddetlidir."

Tasavvuf literatüründe rivâyeti Suhreverdî yukarıdaki rivâyetin peşinden aynı delâlet yönüyle şeyhlik makamını anlatırken zikretmiştir.²²

Gazzâlî'nin eserinde yer alan bu rivâyet muteber kabul edilen hadis kaynaklarında yer almamaktadır.²³

8- Ebû Hureyre'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Âhir zamanda birtakım insanlar çıkacak, dini dünyaya alet edecekler ve insanlara yumuşak görünmek için kuzu derilerine bürünecekler. Onların dilleri şekerden tatlı kalpleri ise kurt gibidir." Allah şöyle buyuruyor: "Onlar benim hilmime mi aldaniyorlar, yoksa bana karşı cüretkarlık mı ediyorlar. Kendi adıma yemin ediyorum ki; onlara kendilerinden öyle bir fitne gönderdiğim ki içlerinden hâlim olanı bile hayrete düşürecektir."

Tasavvuf literatüründe hadisi Eşref Ali "Sahtekar şeyhlerin kötülenmesi" başlığı altında yorumlamaktadır.²⁴ Hadisin delâletinin özel olarak şeyhlerle ilgili olduğunu söylemek zordur.

Hadisi Tirmizî rivâyet etmiştir.²⁵ Tirmizî bu konuda İbn Ömer'den bir rivâyet daha bulunduğunu belirtmektedir.

9- Ebû Saîdî'l-Hudrî'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Her kimi, Kur'ân ile olan meşguliyeti, (ayrıca) beni zikretmekten ve bana el açıp istemekten alıkoyarsa, ona, (beni zikreden ve bana el açıp) isteyenlere verdiğimin en iyisini veririm. Allah'ın kelâmının diğer kelâmlara üstünlüğü, Allah'ın bütün mahlûkatına üstünlüğü gibidir."

Tasavvuf literatüründe hadisi Eşref Ali "Zikrin üstünlüğünden dolayı vâcib olmayan ibâdetleri bırakabilmek" başlığı altında yorumlamaktadır.²⁶

Tirmizî'nin hasen-garib diye nitelendirdiği hadisi Dârimî de rivayet etmiştir.²⁷ Ebû Nuaym da rivayete garip demektedir.²⁸ Ayrıca rivayet değişik tarik ve biraz farklı lafızlarla mevzuat kitaplarında da yer almakta, isnadında bulunan bazı ravilerden dolayı tenkid edilmektedir.²⁹ Bundan dolayı rivayete son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekir:

10- Muhammed b. Munkedir şöyle anlatıyor: Allah Teâlâ, kıyamet gününde şöyle der: "Eğlenceden uzak olanlar ve şeytanın çalgılarına hiç kulak vermeyenler nerede?" Onlar, misk bahçesine götürülürler ve sonra Allah, meleklere şöyle der:

"Onlardan hamdimi dinleyin ve kendilerine, onlar için korku ve üzüntü olmadığını söyleyin."

Tasavvuf literatüründe Eşref Ali bu hadisi "Çeşitler'in semâ etmesinin uygun olduğu gibi, Nakşîbendîlerin semâ etmemesinin de güzel olması" başlığı altında yorumlamaktadır.³⁰

İbnu'l-Esîr bunu Rezî'nin rivayet ettiğini belirtmektedir.³¹ Muteber kabul edilen kaynaklarda yer almamaktadır.

11- Ebû Hureyre'den, Rasûlullah (s.a) şöyle buyurdu: "Allah kıyamet gününde: Ey Âdemoğlu! Ben hasta oldum da sen beni niçin ziyaret etmedin diyecek. Âdemoğlu: Ya Rabbi! Sen âlemlerin Rabbisin, beni nasıl ziyaret edebilirim, diyecek. Allah Teâlâ: "Falan kulumun hasta olduğunu bildiğin halde niçin onu ziyaret etmedin? Eğer onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulacaktın."

"Ey insanoğlu senden yiyecek istedim beni niçin doyumadın?"

"Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'i olduğun halde ben seni nasıl doyururum. Allah Teâlâ: "Bilmiyor musun falan kulum senden yiyecek istedi, sen onu doyumadın, bilmiyor musun eğer onu doyursaydın benim nezdimde bulacaktın."

"Ey Âdemoğlu! Senden su istedim bana su vermedin."

"Yâ Rabbi! Sen âlemlerin Rabb'i olduğun halde ben sana nasıl su verebilirim. Allah Teâlâ: "Bilmez misin ki kulum filan senden su istedi vermedin. Eğer ona su vereydin bunu benim indimde bulurdun."

Tasavvuf literatüründe İsmail Fenni Ertuğrul bu hadisi vahdet-i vücûd itikadının dayandığı delilleri zikrederken vermekte ve şöyle demektedir: Cenâb-ı Hak hasta olmak, yemek, içmek gibi kullara ait olan sıfatları kendisine nisbet etmiştir.³² Ayrıca Eşref Ali "Zikredilen mânaya göre ittihad" başlığı altında hadisi yorumlamaktadır.³³

Hadisi Muslim rivayet etmiştir.³⁴ Rivayet İncil'de de benzer ifadelerle yer almaktadır.³⁵ İncil'deki buna benzer ifadelerden dolayı rivayeti ihtiyatla karşılamak gerekir:

12- "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim; bilineyim diye mahlûkâtı yarattım."

şeklinde tasavvuf literatüründe şöhret bulan³⁶ ve zayıf ve mevzu hadisleri tesbit gyesiyle derlenen hadis kitaplarında ise "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim; halkı bilinmem için yarattım. Böylece kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar, bildiler." şeklinde nakledilen bu rivayeti, hiçbir kaynak hadis kitabında tesbit edemedik.

Bu rivayet hakkında anlatılanların ve verilen hükümlerin hemen hemen hepsi İbn Teymiyye'nin görüşünü tekrarlamaktan öteye geçmez. Zayıf, mevzu ve halk dilinde hadis diye meşhur olan sözlerle ilgili kitapların ortak olarak verdikleri malumat hakkında "İbn Teymiyye şöyle demektedir: "Bu, Nebî'nin (s.a) sözlerinden değildir. Bu hadis için ne sahih ne de zayıf bir sened bilinmektedir, uydurma olduğunu, Zerkeşî³⁷ söylemiş, İbn Hacer de ona tâbi olmuştur."³⁸ Derviş el-Hût bu rivayet hakkında: "Sûfiler kendilerinin "tesahül"ü olarak bu sözü kudsî hadislerden kabul etmişlerdir." demektedir.³⁹ Bunu sadece "tesahül" ile açıklamak yeterli değildir. Çünkü uydurma olan bir rivayet böyle bir açıklama ile sahih olmaz.

13- "Allah'ın yarattığı ilk şey akıldır; Allah ona "Önüme dön!" dedi, o da öne döndü; "Arkanı dön!" dedi, geriye döndü. Bunun üzerine Allah şöyle dedi. "İzzetime ve celâlime yemin olsun ki katımda senden değerli hiçbir şey yaratmadım. Seninle alır, seninle veririm; seninle ödüllendirir; seninle cezalandırırım."

Ahmed Avni Konuk bu rivayete yaratılışla ilgili konuları anlatırken yer vermiştir.⁴⁰ Ayrıca bu rivayeti Suhreverdi sûfilerin kendini tanıma mevzuunda görüşlerini verirken akıl bahsinde,⁴¹ İsmail Hakkı Burselî de rivayeti yaratılış hakkındaki konuları işlerken ilk yaratılan şeyin akıl olduğuyla ilgili olarak eserlerine almışlardır.⁴²

Ebû Nuaym'ın Hz. Âişe'den zayıf bir isnadla rivayet ettiği hadisi Taberânî *Evsât*'ında Ebû Umame'den rivayette bulunmuştur.⁴³ Hadisin ittifakla mevzu olduğu kabul edilmektedir.⁴⁴ Goldziher bu rivâyetin Yeni Eflâtuncular'ın "sudûr" nazariyesini yansıttığını, bu anlayışın bir ögesi olarak Peygamber sözü biçiminde tezahür ettiğini, Kur'an'ın yaratılışla ilgili anlatımlarıyla bağdaşması mümkün olmayan bir telakki olduğunu belirtmektedir.⁴⁵ Rivayetin uydurma olduğu açıktır.

14- Allah Hz. Mûsâ'ya şöyle buyurmuştur: "Ben tek başınayım ve mülkümde hiçbir ortağım yoktur. İlk yarattığım şey 600 bin beyaz şehirdir. Her bir şehir dünya genişliğindedir. Her bir şehrin genişliği yer ve gök arası kadardır. Şehirleri beyaz hardal ile doldurdum. Bir kuş yaratıp ona şöyle dedim: Şehirlerdeki bütün taneleri yediğinde öleceksin. Ka'bul-Ahbâr der ki: Kuş ölüm korkusuyla her gün bir tane yemeye başladı. Cenâb-ı Hak: Sonra ona ölümü tattırdım buyurdu. Ardından şehirlerde insan, cin ve melek olmayan yetmiş bin kişi yarattım. Onlardan herbirine bin sene ömür verdim. Biri bana isyan etti. Şehirleri birbirine çarptım, parça parça oldular. Bin sene sonra arşı kendisinden halk eylediğim bir inci yarattım. Yetmiş bin sene sonra da gökleri, yeri, cenneti ve ateşi yarattım. Daha sonra bin Âdem yaratıp her birisine bin sene ömür verdim. Bunu takriben de baban Âdem'i yarattım. Sayabildin mi ey Mûsâ! Hz. Mûsâ: "Seni tesbih ederim ki şanın çok yüce, saltanatın pek azizdir."

Aziz Mahmud Hüdayî bu söze âlemin yaratılışıyla alâkalı olarak yer vermiştir.⁴⁶

Bu sözün Hadis edebiyatında kaynağı bulanamamıştır. Kaynaklarda yer almayan ve ilmi gerçeklere ters olan bu rivayetin uydurma olduğu açıktır. Ayrıca rivayette Ka'b'in adının geçmesi İsrâiliyat'tan olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir:

15- "Sen olmasaydın bu kâinatı yaratmazdım."

Ahmed Avni Konuk bu rivayeti Hz. Peygamber'in yaratılışıyla ilgili olarak zikretmiştir.⁴⁷

Bu şekilde meşhur olan rivayeti araştırmalarımız neticesinde hadis kitaplarında hadis olarak tesbit edemedik. Aliyyu'l-Kârî, Aclûnî ve Şevkânî,⁴⁸ Sağânî'nin "mevzu'dur"⁴⁹ dediğini naklettikten sonra: "Her ne kadar hadis sahih değilse de mânası sahihtir." derler. Fakat manasının nasıl sahih olduğunu açıklamazlar. Elbânî de bu görüşleri aktardıktan sonra "bu mâna ile ilgili rivayetin zayıflığı hususunda tereddüdüm yok." der ve bu rivayeti mevzu kabul eder.⁵⁰ Ayrıca İzmirli İsmail Hakkı bunun gibi hadislerin, muhaddisler göre Nebî'nin sözü olmadığını söylemiştir.⁵¹ Rivayetin uydurma olduğu âşikârdır.

16- İbn Abbas'dan, Rasulullah (s.a) anlatıyor: Cibrîl bana geldi ve dedi ki ey Muhammed! Sen olmasaydın cennet ve cehennem yaratılmazdı."

Rivayeti Deylemî'nin merfu olarak rivayet ettiğini Aclûnî belirtmektedir.⁵² Fakat yaptığımız araştırmalarda Deylemî'de bu rivayeti bulamadık.

Ayrıca İbn Asâkir'in "Sen olmasaydın dünya yaratılmazdı." rivayetinin bulunduğunu Aliyyu'l-Kârî zikretmektedir.⁵³

17- İbn Abbas'tan: Allah İsa'ya (s.a) şöyle vahyetti: Yâ İsa! Muhammed'e inan ve ümmetinden ona ulaşanlara da iman etmelerini emret. Eğer Muhammed olmasaydı Âdem'i yaratmazdım. Muhammed olmasaydı ne cenneti yarattırdım ne de cehennemi. Arş'ı su üzerinde halk etmiştim de sallanmaya başladı. Nihayet üzerine "La ilâhe illallah, Muhammedun Rasûlullah" yazdım da böylece sükûnete kavuştu."

Bunu sadece Hâkim *Mustedrek*'inde rivayet etmiştir.⁵⁴ Hâkim isnadının sahih olduğunu söyler. Fakat Zehebî *Telhîs*'inde⁵⁵ "Bunun Saîd b. Ebî Arûbe üzerine uydurulmuş bir söz olduğunu zannediyorum." der. Zehebî, *Mîzân*'da senedde bulunan başka bir râvi için de aynı kanaatleri taşır.⁵⁶ Hâkim'in mütasahil olduğu da düşünülürse, bu rivayete itibar etmemek gerekir.

18- Ömer b. Hattâb Hz. Muhammed'in (s.a) şöyle dediğini nakleder: "Âdem o bilinen hatayı işlediği zaman, "Yâ Rabbi! Muhammed hakkı için beni bağışlamamı istiyorum." dedi. Allah: "Ey Âdem! Ben Muhammed'i cismen yaratmadığım halde sen onu nasıl biliyorsun?" dedi. Âdem dedi ki: Yâ Rabbi! Sen beni elinle yaratıp bana ruhundan üflediğin vakit başımı kaldırdım ve arşın direkleri üzerinde Lâ ilâhe illallah, Muhammedun Rasûlullah yazılı olduğunu gördüm. Biliyorum ki sen kendi ismine ancak yaratıkların en sevgilisini izafe edersin." Yüce Allah "Doğru söyledin ey Âdem. Onun hak-

ki için istiyorsan bağışladım seni. Eğer Muhammed olmasaydı seni yaratmazdım." buyurdu.

Hadisi Hâkim *Mustedrek*'inde rivayet etmiştir.⁵⁷ Hâkim isnadını sahih kabul ettiğini söylemekte, Zehebî ise *Telhîs*'inde mevzu olduğunu söylemiş ve seneddeki Abdurrahman'ın vâhî olduğunu belirtmiştir.⁵⁸ Zehebî'nin değerlendirmeleri çerçevesinde rivayetin mevzu olma ihtimali ortaya çıkmaktadır.

19- Amr b. Cumûh'tan, Rasûlullah (s.a) buyurmuştur: "Bir kul, Allah için sevip Allah için buğzetmedikçe imanın hakikatine ulaşamaz. Allah Teâlâ'nın rızası için sevip, O'nun rızası için kızdığına O'nun dostluğunu (velâ veya velâyet)⁵⁹ hak etmiş olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kullanım içinde benim sevdiğim; ben zikredilince hatırlananlar ve onların anılmasıyla da benim zikredildiğim kimselerdir."

İbn Ebi'd-Dunyâ bu hadisi velînin vasıflarını anlatırken zikretmiştir.⁶⁰

Hadisi Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebi'd-Dunyâ rivayet etmişlerdir.⁶¹ Son kısmı Ebû Nuaym *Hilye*'sinde nakletmiştir.⁶² *Kitâbu'l-evliyâ*'nın muhakkıkı Mecdi Seyyid İbrahim isnadının zayıf olduğunu belirtmektedir. Ayrıca daha önce de belirtildiği gibi İbn Ebi'd-Dunya'nın hadis konusunda mütesahil olduğu hatırlanmalıdır.

20- İbn Ebi Ca'd'dan, bir kudsî hadiste Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "Velî kullanm bizden birisi için benden bir dirhem veya bir dinar istese, onu ona veririm. Velî kulum benden dünyalık istese ona onu veririm. Yine velî kulum benden cennet istese, ona cenneti veririm. O velî yemin etse Allah onu yalancı çıkarmaz."

İbn Ebi'd-Dunyâ bu hadisi velînin vasıflarını anlatırken eserine almıştır.⁶³

Hadisi Hennâd b. es-Serî ve İbn Ebi'd-Dunya rivayet etmişlerdir.⁶⁴ *Kitâbu'l-evliyâ*'nın muhakkıkı isnadının mursal olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı rivayet ihtiyatla karşılanmalıdır.

21- "Allah Teâlâ, Âdem'in çamurunu kudret eliyle kırk sabah yoğurdu."

Tasavvuf literatüründe rivayeti Suhreverdî halvet konusunu işlerken zikretmiştir.⁶⁵

Bu rivayeti Beyhakî mevkûf olarak Selmân-ı Fârisî'den *el-Esmâ ve's-sıfât* adlı eserinde,⁶⁶ Taberî de *Tarih*'inde Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den merfû olarak rivayet etmişlerdir.⁶⁷ Muteber kabul edilen kaynaklarda yer almayan rivayete ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

22- "Velîlerim kubbelerim altındadır. Onları benden başkası bilemez."

Tasavvuf literatüründe rivayeti Ankaravî, Abdurrahman Câmî, Gümüshânevî ve Ramazanoğlu⁶⁸ velîleri anlatırken rivayet etmişlerdir. *Muzekkin-nufus*'ta şöyle geçmektedir: "Velîlerim benim bilgim altındadır. Onları benden başka hiç kimse bilemez."⁶⁹ İsmail Hakkı Bursevî de rivayeti gizli velîlerin olabileceğiyle ilgili olarak zikretmiştir.⁷⁰

Kaynağı bulunamadı. Kaynaklarda yer almayan ve sûfilerin sözüne benzeyen bu rivayetin uydurma olduğu açıktır.

İSLAM ARAŞTIRMALARI

23- "Allah'ın velî kulları ölmezler. Sadece yer değiştirirler."

İsmail Hakkı Bursevî bu rivayeti kudsî hadis olarak insanın asıl maksatlarına ulaşabileceği makamları anlatırken zikretmiştir;⁷¹

Rivayet kaynaklarda bulunamadı. Kaynaklarda yer almayan ve sûfi sözüne benzeyen bu rivayetin uydurma olduğu açıktır.

24- "Nefsine düşman ol. Çünkü o bana düşmanlığa kalkışmıştır."

İmam-ı Rabbânî bu rivâyeti nefsi emmâreyi zemmetmek babında zikretmiştir;⁷² Ancak buradaki dipnotta bu rivâyetin Hz. Davud'dan (a.s) rivayet edilen kudsî hadislerden olduğu belirtilmektedir.

Kaynaklarda yer almayan bu rivâyetin uydurma olma ihtimali yüksektir.

Sonuç olarak, *kudsî hadis* diye uydurulan sözlerin tasavvuf ehli tarafından azımsanmayacak derecede bazı öğretiler için dayanak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Kudsî hadislerin konu dağılımının daha çok fezdâil ağırlıklı olması ve tasavvuf erbabının bu hadisleri kendi kriterlerine uygun görmelerinin* onların bu tür rivayetleri kullanmalarında etken olduğu söylenebilir. Rivayetlerin değerlendirmesi noktasında, nebevî hadislerin rivayeti ve değerlendirmesi konusundaki görülen tesahül, kudsî hadislerde de görmek mümkündür. Hatta kudsî hadislerle ilgili olarak manasının Allah'tan olduğu ön kabülü bu rivayetlerde ki tesahül bir kat daha artırmıştır. Değerlendirmeye tabi tutulan rivayetlerin ekseriyetinin zayıf veya mevzu olduğu veyahutta kaynağının belli olmadığı, hatta gerek sened ve gerek metin açısından tenkid edildiği, sahih rivayetin ise az olduğu görülmektedir. Bundan dolayıdır ki bu tür rivayetlerin tasavvufun tenkid edilmesine zemin hazırlayan faktörlerin başında geldiği kabul edilmektedir. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır: Tasavvuf düşüncesinin ve tasavvufî hayat tarzının kendisini meşrulaştırmada dayanak aldığı bu tür rivayetlerin istisnasız zayıf veya mevzu rivayetler olduğunu iddia etmek hayli zordur. Bu tür rivayetlerin kaynağını genelde eski kültür, ehl-i kitaptan alınan bilgiler ve o zamanki toplumsal muhayyilenin ürünlerinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Sağlıklı sonuçlara ve bakış açısına sahip olmak için de makalede yer verilen rivayetlerle birlikte Kur'an'ın ve sahih sünnetin verilerini dikkate almak daha doğru ve uygun olacaktır.

DİPNOTLAR

¹ Hadislerin nebevî ve kudsî şeklindeki tasnifiyle ilgili tartışmalar için bkz. M. Hayri Kirbaşoğlu, *İslam Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, 2000, s. 240-254.

² Kudsî hadislerin tasavvufa kaynaklık etmesi ve kudsî hadislerin tespiti ile ilgili olarak bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara, 2000; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya, 2001; Mehmet Ali Kulat, *Kudsî Hadisler*, Ankara, 2003, s. 197-209 (Yayımlanmamış çalışma)

³ İ. Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vucûd ve İbn Arabî*, (Haz. Mustafa Kara), İstanbul, 1991, s. 56; A. Avni Konuk, *Fusûs Şerhi*, I, 169, II, 215, 222; İbn Arabî, *Tedbirât-ı İldhiyye*, s. 4, 189, 298, 417, 418; İbn Arabî, *Futûhât*, III, 264, 349-350.

⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 142.

⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 214, 426.

- 6 Buhârî, 81/Rukâk, 38 (VII,190); İbn Mâce, 36/Fiten, 16 (II,1321, h.no: 1321); *Musned*, VI, 256.
- 7 Zehebî, *Mîzân*, I, 641. Keşmirî, Zehebî'nin görüşünü "el-Câmi'u's-sahîh'in heybeti olmasaydı bu hadis hakkında subhanellah derdim." şeklinde nakledip Zehebî'nin mantık ilmi öğrenmediğine dikkat çekerek şöyle der: "Hadis sahih olduğunda onu baş-göz üstüne koysun. Eğer ondan bir şey anlamakta âciz kalırsa onu da ehline bıraksın. Bunun yolu cerh etmek değildir. Şeriat âlimleri ise bu konuda şöyle derler: Hadisin mânası kullun azaları ilâhî nızağa tâbi olur. Öyle ki ancak Rabbinin razı olacağı şeye göre hareket eder. Böylece gözü, kulağı ve bütün azalarının gayesi Allah olur." Keşmirî, *Feyzu'l-Bârî*, IV, 428.
- 8 Eşref Ali hadise ilgili olarak mazhariyet (Allah'ın vacib ve mümkün arasında ortak olan sıfatlarının halkta zuhur etmesi) meselesinin özel bir konusu başlığı altında şunları söylemektedir: Pek çok tevhid ehlinin açıklama- larında mahlûkâtın yaratılmasının Hakk Teâlâ'nın sıfatlarının tecelliyâtı için olduğu geçmektedir: Allah'ın vâcib ve mümkün arasında ortak olan sıfatları, halkta zuhur etmiştir: Meselâ muhyî (diriltme) sıfatı suda, kabz sıfatı ateşte ve çok sayıda sıfatının insanda zuhur etmesi gibi. Kısaca bu mazhariyet, sadece Allah'ın vâcib ve mümkün arasında ortak olan sıfatlarına tahsis edilmiştir. Bazı aşırı gidenler -biz bunlardan Allah'a sığınırız- aynı sıfatının intikali veya ikisinin, mümkün ve vacibin temasulü olduğunda şüpheye düşerek bunu kabul ediyorlar: Hadisteki "vereceğim" ifadesi, bu özel konuyu açıkça teyid etmektedir: Eşref Ali, *Hadislerle Tasavuf*, s. 261
- 9 *Musned*, VI, 450; Beyhakî, *Şuabul-İmân*, IV, 115 (h.no:4482); Hakîm, *Mustedrek*, I, 348 (h. no: 1289). Zehebî de *Telhîs'te* aynı şeyleri söyler.
- 10 Kuşeyrî, age, s. 473; Hucviri, age, s. 411. İbn Kuteybe hadisi "Kur'an'ın iptal ettiği bir hadis" başlığı altında ele alır; burada bahsedilen şahsın Allah'ın sıfatları konusunda hata ettiğini belirtir: "Allah'ın sıfatları hakkında bazı müslümanlar da hataya düşebilir; ancak bu gibilerin cehennemlik olduklarına hükmedilemez. Sadece onların hükmü, onları ve niyetlerini en iyi bilene (Allah'a) bırakılır." sonucuna varır: İbn Kuteybe, *Hadîs Müddâfâsı*, s. 211-212
- 11 Buhârî, 60/Enbiya, 54 (IV, 152); Muslim, 49/Tevbe, 24 (IV, 2109); *Musned*, I, 398
- 12 Heysemî, *Mecma'uz-zevâid*, X, 194.
- 13 Bkz. İbn Arabî, *Futûhât*, I, 157; II, 384; IV, 339
- 14 San Abdullah'ın izahına göre zaman melekût mertebesinde dehr adını alır: Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a) böyle söylemiştir: Ferit Kam, *Vahdet-i Vucûd*, s. 124. Ayrıca bkz. İbn Arabî, *Futûhât*, I, 157.
- 15 Eşref Ali "Gerçekte tek varlık vardır" başlığı altında kendi bakış açısıyla hadisi şöyle yorumlar: Allah ve zamanın aynı şey olmadığı açıktır: Fakat aynılık olmamasına rağmen burada "ben zamanım" ifadesiyle neyin murad edildiğini bir te'vil ile açıklayalım: Tahkik ehline göre bu te'vil şöyledir: "Ben zamanım" derken "Her şey benim kudretimdedir; benim muradım olmadan hiçbir şey olmaz." demek istenmektedir: Bunun açıklaması şu şekildedir: Her şey fiilleri ve etkileriyle Allah'ın elindedir: Gerçek tasarruf eden ve devamlı var olan sadece Allah'tır: Hakikatte her şey, hiçbir şey değildir: Böylece hadisten sûflerin bu sözünün doğruluğu ortaya çıkar: Kısaca hadisten kastedilen Hakk'ın istediği gibi kullanma yetkilerinin ispatı ve zamanın kullanımının, kendisinden (zamandan) olmadığıdır: Aynı şekilde bu sözde Hakk'ın istiklâlinin ispatı ve halkın istiklâlinin olmadığı vardır: Eşref Ali, age, s. 219. İbn Kuteybe (ö.276/889) ise cahiliye ehlinin dehr anlayışını verdikten sonra zamanla ilgili kendi te'viliyle alakalı misâller verir: Sonra şöyle der: Zaman içerisinde musibetler; felâketler olur: Bu musibetler Allah'ın takdiri iledir: İnsanlar; bu musibet ve felâketler zamanın içerisinde meydana geldiği için, hiç suçu olmadığı halde zamana söverler: Bunun üzerine birisi: "Zamana sövmeyiniz. Allah zamanın ta kendisidir." der: İbn Kuteybe, age, s. 344-347
- 16 Muslim, 40/Elfâz, 5 (IV, 1763); *Musned*, II, 237, 272, 395, 491, 496, 499, 506; V, 299. İbn Arabî, *Miskâtul-envâr*, 79. hadis
- 17 Suhreverdî, age, s. 119
- 18 Ali el-Muttakî, *Kenzul-ummâl*, I, 433 (h. no: 1872)
- 19 Hasan Basrî'nin murselleriyle ilgili olarak bkz. Aclûnî, age, I, 345; Sehâvî, *Mekâsîd*, s. 297; Abdullah Aydınlı, "Hasan Basrî Hayatı ve Hadis İlimindeki Yeri", *AtatürkÜFD*, Erzurum 1988, sy. 8, s. 101-112.
- 20 Suhreverdî, age, s. 120. Suhreverdî rivayetle ilgili şöyle der: Şeyh daha önceden kendi nefsinin idare edip yönettiği gibi, müridlerin nefislerini de terbiye eder: O zaman şeyhte hadis-i kudside ifade edildiği gibi Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma durumu hasıl olur:
- 21 Suyûtî, *el-Câmi'u's-sağîr bi şerhi'l-akidetit-Tahaviyye*, s. 123 (Elbânî'nin tahririyle).
- 22 Suhreverdî, age, s. 120
- 23 Bkz. Gazzâlî, *İhya*, IV, 469; Zebidî, *İthaf*, XII, 423
- 24 Eşref Ali "Sahtekar şeyhlerin kötülenmesi" başlığı altında "Bu hadiste yalancı ve sahtekar şeyhlerin kötülendiği açıktır:" der: Eşref Ali, age, s. 271
- 25 Tirmizî, 37/Zuhd, 59 (IV, 522, h. no: 2404).
- 26 Eşref Ali "Zikrin üstünlüğünden dolayı vâcib olmayan ibadetleri bırakabilmek" başlığı altında şunları der: Bazı büyüklerin metodu şöyledir: Onlar müridi zikir ile meşgul ettirirler: Ona -özellikle o işlerle mükellef olma-

diği zaman- nafileri, çeşitli vird ve ibadetleri hatta bazan eğitim ve öğretimi, vaaz ve nasihatı bile bıraktırlar: Bunu, mutad duruma aykırı olmasına rağmen niçin yaptırıyorlar? Zâhir ehli buna şaşırır: Oysa bunun sırn şudur: Başlangıçta bâtın, kendini toplama veya dağıtma hususunda zâhire tabi olur: En son durum ise bunun aksine olur: Zâhir bâtına tabi olur: Bu sebeple başlangıçta müridi çok zâhiri meşguliyetlerden uzak tutmak gerekir: Netice olarak, eğer çeşitli meşguliyetler aynen devam ederse o zaman fıtratı bir noktaya yöneltmek ve düşünceleri bir noktaya toplamak mümkün olmuyor: Halbuki sülûkte bu çok önemlidir: İşte bu hadis ve metodu açıklamaktadır: Kur'an da bir nevi zikirdir: Görüldüğü gibi Kur'an'la çok meşgul olmaktan dolayı dua bile edilemiyor: Halbuki dua büyük bir ibadettir: Fakat hüküm yönünden dua bizzat vâcib olma seviyesine ulaşmamıştır: Bundan dolayı Kur'an okuma kötülenmedi: Aksine bunun üzerine faziletli olduğu beyan edilmiştir: İşte bu usulün amacı budur: Eşref Ali, age, s. 54. Zamanımızda Eşref Ali'nin bu mânada düşüncelerine benzer düşünceler ifade edenlerin bulunduğunu ve bundan dolayı onlara hücum edildiğini görmekteyiz. Hü-cümların yersiz olduğunu yorumdandırmaktayız.

²⁷ Tirmizî, 46/Fedâilu'l-Kur'an, 24 (V, 169, h. no: 2926); Dârimî, 23/Fedâilu'l-Kur'an, 6 (II, 533 h. no: 3356).

²⁸ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 313.

²⁹ İbnu'l-Cevzi, *el-Mevduat*, III, 165-166; Suyutî, *el-Leali*, II, 342-43; İbn Arrak, *Tenzihu's-şerîa*, II, 323

³⁰ Eşref Ali bu iki hadisin yorumunda şöyle der: Çeşitli semâ etmesinin uygun olduğu gibi, Nakşibendîlerin semâ etmemesinin de güzel olması. Hak ehlinden semâ ehli olan ile olmayanların meşrebinin dahiği bu iki hadiste sabittir: Birisinde şevk, diğerinde ihtiyat galiptir: İlk hadis birinci grubun âdetine, diğer hadis ise, ikinci grubun âdetine daha uygundur: Bir ölçüde kulakları dinlendirmek için eğlenceye izin varsa aynı şekilde ruhu dinlendirmek için de bir ölçüde buna ruhsat olabilir: Bu ölçünün ayrıntıları ile ilgili açıklamalar; ilim ehli yanında geniş olarak vardır: Elbette burada aşırılık bulunursa o zaman mâsiyet olur: Aynı şekilde semânin terk ve inkar derecesi de bu konudaki kitaplarda zikredilmiştir: Bu hadislerde de semânin derecesi, eğlenceden fazla olmaması kaydıyla zikredilmiştir: İki sahâbînin buna eğlence demesi bundan dolayıdır: Semâyı terk etmekle gaye mubah olan bir şeyi terk ise bu mubahtan uzaklaşmadır ve daha evladır: İkinci hadiste semânin çalgı ile karşılaştırılması düşünebilir ve o zaman semânin mubah olduğu karine ile tesbit edilir: İşte bundan dolayı semâ ne bizzat güzeldir ne de bizzat çirkindir: Çünkü çalgı ile karşılaştırılan mubah olan eğlence de ne güzeldir ne de çirkin. Eşref Ali, age, s. 177-178.

³¹ İbnu'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl*, VIII, 458 (h.no: 6226) Dipnotta Rezîn'nin rivayet ettiği belirtilmektedir:

³² İ. Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücut ve İbn Arabî*, s. 55-56. Benzer açıklamalar için Bkz. A. Avni konuk, age, I, 153; IV, 125.

³³ Eşref Ali "zikredilen mânaya göre ittihad" başlığı altında şöyle der: Cenâb-ı Hak hasta olmak, yemek, içmek gibi kullara ait olan sıfatları kendisine nisbet etmiştir: Şunları söyler: Kulun hastalığını kendisine nisbet ederek Allah'ın "hasta oldum" demesi bu islahın daha net bir şeklidir: Eğer bu hastalıktan murad makbul ve has olan bir kul ise o zaman bu konu sülflerin şu özel sözünü teyid eder: Bu ittihat ve ayniyetin hükmü has arifler; ehl-i kemal ve ehl-i fena arasında geçerlidir: "Beni onun yanında bulacaksınız." ifadesi yerine "Sen onu benim yanımda bulurdun." ifadesinin kullanılması birincinin tefsiri durumundadır: Bu ifadeler ikaz ediyor ki; bu gibi ifadeler mecazdır: Hakikat üzere hamlederek, inancınızı bozmayınız. Eşref Ali, age, s. 205.

³⁴ Muslim, 45/Birr; 43 (IV, 1990).

³⁵ "O zaman Kiral, sağındakilere diyecektir: Ey Sizler; Babamın mubarekleri, gelin, dünya kurulduğundan beri sizin için hazırlanmış olan melekûtu miras alın. Zira aç idim, bana yiyecek verdiniz; susamıştım, bana içecek verdiniz; yabancı idim, beni içeri aldınız; çıplak idim, beni giyirdiniz; hasta idim, beni aradınız; zindanda idim, yanıma geldiniz. O zaman salihler ona cevap verip diyecekler: Ya Rab, biz seni ne zaman aç görüp yedirdik, veya susamış görüp içirdik? Ve ne zaman seni hasta, veya zindanda görüp yanına geldik? Kiral cevap verip onlara diyecek: Doğrusu size derim: Mademki bu kardeşlerimden, şu en küçüklerinden birine yaptınız, bana yapmış oldunuz. O zaman solundakilere de diyecek: Ey lanetliler; benim yanımdan İblis ile onun meleklerine hazırlanmış olan ebedî ateşe gidin. Çünkü aç idim, bana yiyecek vermediniz; susamıştım, bana içecek vermediniz; yabancı idim, beni içeri almadınız; çıplak idim, beni giydirmediniz; hasta ve zindanda idim, beni aramadınız. O zaman onlar da cevap verip diyecekler: Ya Rab, seni ne vakit aç, veya susamış, yahut yabancı, veya çıplak, yahut hasta, veya zindanda gördük de sana hizmet etmedik? O zaman onlara cevap verip diyecek: Doğrusu size derim: Mademki bu en küçüklerden birine yapmadınız, bana da yapmamış oldunuz. Ve bunlar ebedî azaba, fakat salihler ebedî hayata gideceklerdir." Matta, XXV, 34-46.

³⁶ Bkz. Ahmed Avni konuk, age, I, 41, 61; II, 56, 75, 306; III, 50, 85, 316; IV, 116, 135, 164, 166, 257, 258, 324, 345, 355, 377; İbn Arabî, *Tedbirât-ı İlahiyye*, s. 330.

³⁷ Zerkeşi, *et-Tezkire*, s. 136.

³⁸ Sehâvî, *el-Mekâsid*, s. 522 (h.no: 838); Aliyyu'l-Kârî, *el-Esrâr*, s. 269 (h.no: 353); Derviş el-Hûd, *Esne'l-Metdlib*, s. 341 (h.no: 1110); Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 132 (h. no: 2016); İbn Ömer eş-Şeybânî, *Temyizu't-tayyib mine'l-habîs*, s. 126; İbn Arrak, *Tenzihu's-şerîa*, I, 148.

³⁹ Derviş el-Hûd, age, s. 341. Bu rivayetle ilgili olarak Aliyyu'l-Kârî şöyle der: "Fakat manası doğrudur ve Allah

- Teâlâ'nın: "Ben insanları ve cinleri, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) âyetinden alınmıştır ve İbn Abbâs bana ibadet etsinler yerine beni bilmeleri için yarattım şeklinde tefsir etmiştir." Aliyyu'l-Kârî, age, s. 269 (h.no: 353). Ayrıca ayetin bu yönde bir tefsiri için bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-maânî*, XXVII, 21
- 40 A. Avni konuk, age, I, 31, IV, 360; İbn Arabî, *Tedbîrat-ı İldhiyye*, s. 68, 244.
- 41 Suhreverdî, *Avârîf*, (İhyâ'nın V. Cildinde) s. 350.
- 42 İsmail Hakkı Bursevî, *Temâmu'l-feyz*, s. 99 (Birinci kısım).
- 43 Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 318; Gazalî, *İhya*, I, 122. (Taberânî, Umame'den, Taberânî'nin *Evsât*'inde aradık, bulamadık) "Zaif senedle" değerlendirmesi Irakî'ye aittir: Gazalî, age, I, 122.
- 44 Sağâni, *Mevdâtu's-sağâni*, s. 35 (h.no: 27); Sehâvî, age, s. 163 (h.no: 269); Aclûnî, age, I, 263 (h.no: 823) Ayrıca akılla ilgili hadislerin hepsinin uydurma ve yalan olduğu söylenmiştir: Bkz. Sağâni, age, s. 35; İbnu'l-Cevzî, *el-Mevduat*, I, 177; Ukaylî, *Kitabu duafai'l-kebir*, III, 175; İbn Arrak, age, I, 213; İbnu'l-Kayyim, *el-Menâru'l-munîf*, s. 66; Aliyyu'l-Kârî, age, s. 421; Ebû Hafs el-Mavsili, *el-Muğni*, s. 21; Firûzâbâdî, *Sıfru's-sadde*, s. 279.
- 45 Goldziher, *Neuplatonische und gnostische Elemente im Hadit*, s. 108-109; M. Tayyib Okıç, *Tefsir ve Hadis Usulünün Bazı Meseleleri*, s. 239.
- 46 Aziz Mahmud Hüdayî, *Hulâsatu'l-Ahbâr*, s. 60.
- 47 A. Avni konuk, age, I, 62, 130; III, 159.
- 48 Aliyyu'l-Kârî, age, s. 288; Aclûnî, age, II, 164 (h.no: 2123); Şevkânî, *Fevâidu'l-mecmû'a*, s. 326 (h.no: 1012).
- 49 Sağâni, *Mevduat*, s. 52 (h.no: 78).
- 50 Elbânî, *Da'îfe*, I, 450 (h. no: 282).
- 51 İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Ceflley-i Nebeviyye*, s. 97.
- 52 Aclûnî, age, I, 45 (h.no: 91).
- 53 Aliyyu'l-Kârî, age, s. 288.
- 54 Hâkim, *Mustedrek*, II, 614-615 (h.no: 4227).
- 55 Hâkim, age, aynı yer.
- 56 Bkz. Zehebî, *Mizân*, III, 246.
- 57 Hâkim, age, II, 615 (h.no: 4228).
- 58 Hâkim, age, aynı yer.
- 59 Bu tabir *Musned*'de "istihakka'l-velâe mine'l-lah" şeklinde (Bkz. *Musned*, III, 430). *Kitabu'l-evliyâ*'da ise "istihakka'l-velâyete mine'l-lah" biçiminde geçmektedir. Eğer baskı hatası yoksa bu tabirlerin istenilen maksada uygun nasıl değiştirildiğine dair tipik bir örnektir: Çünkü bu manada velâyet makamı genelde sûfi bir ıstılah olup geç asırların ürünüdür. Daha sonra ortaya çıkan ıstılahların hadislerde geçmesi ise nasıl mümkün olabilir?
- 60 İbn Ebi'd-Dunya, *Kitâbu'l-evliyâ*, s. 41.
- 61 *Musned*, III, 430; İbnu Ebi'd-Dunya, *Kitâbu'l-evliyâ*, 41.
- 62 Ebû Nuaym, age, I, 6.
- 63 İbn Ebi'd-Dunyâ, age, s. 36.
- 64 Hennâd b. es-Serî, *Kitâbu'z-zuhd*, I, 323 (h. no: 587) İbnu Ebi'd-Dunya, age, s. 35-36.
- 65 Suhreverdî bu rivayetle ilgili şöyle bir yorum yapar: Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i her iki dünyanın da iman için yaratmış, kendisinden, cenneti ma'mur etmesini istediği gibi dünyanın da imarını istemiş ve bunun için onu, hikmet ve şehâdet âlemine uygun bir terkipte, topraktan yaratmıştır: Bu ev, dünyadır: Dünyanın ma'mur edilmesi, o terkipten gelmektedir: O, arzın suffî cüzlerinden hikmet kanununa göre yaratılmamıştır: Yararlılığı topraktanadır: Kırk gün süren bu ameliyeden dolayı, huzûr-u ilâhiyeden kırk perde ile perdelenmiştir: Suhreverdî, age, s. 194-195
- 66 Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, II, 59.
- 67 Taberî, *Târîh*, I, 91.
- 68 Ankaravî, *Minhâcu'l-fukarâ*, s. 318; Abdurrahman Câmî, *Nefâhâtul-üns*, s. 45; Gümüşhânevî, *Câmî'ul-usûl*, s. 50; Mahmut Samî, *Ashab-ı Kiram*, II, 216.
- 69 Eşrefoğlu Rumî, *Muzekkin-nufûs*, s. 309.
- 70 İsmail Hakkı Bursevî, age, s. 153 (Birinci kısım).
- 71 İsmail Hakkı Bursevî, *Temâmu'l-feyz*, s. 48 (İkinci kısım).
- 72 İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, 66 (Mek. no: 52).